

Ministerul Educației Naționale
Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu
Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” Sibiu

**Pastorația copiilor
și integrarea lor în viața liturgică a Bisericii**

-Teză de doctorat -

Rezumat

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

IPS Prof. Dr. Laurențiu Liviu Streza

DOCTORAND:

Pr. Drd. Ion Tărcuță

**Sibiu,
2017**

CUPRINS

Lista de abrevieri	6
Introducere	7
1. Motivația alegerii temei	8
2. Structura lucrării	11
3. Definierea operațională a conceptelor	17
a) Termenul „copil”	17
b) Termenul „pastorație”	19
c) Termenul „pastorală”	25
d) Expresia “viața liturgică”	27
Cap. I. Preocupări de Teologie Pastorală Românească	29
1. Lucrări și studii de Teologie Pastorală în trecutul Bisericii noastre	36
a) Lucrări cu caracter pastoral din sec. al XVIII-lea	37
b) Cărți de Pastorală în sec. al XIX – lea	37
c) Lucrări și studii de Pastorală în prima jumătate a secolului XX	38
2. Preocupări actuale din domeniul pastoral	41
3. Pastorația copiilor la autori români	44
Cap. II. Repere biblice, dogmatice, patristice și psihopedagogice pentru pastorația copiilor.....	53
1. Repere biblice pentru pastorația copiilor	53
a) Mântuitorul Iisus Hristos și copiii	54
b) O Evanghelie pentru toți: și pentru cei mari, și pentru cei mici	56
c) Preotul, păstorul sufletesc și al copiilor	58
d) Copiii și credința în Dumnezeu	62
2. Temeiuri dogmatice pentru educația copiilor	65
a) Chip și asemănare	67
b) Trup și suflet	70
c) Conștiință și libertate	74
d) Har dumnezeiesc și voință omenească	76

3. Temeiuri patristice pentru pastorația copiilor	78
a) Paidologia în viziunea lui Clement Alexandrinul	80
b) Rostul educației copilului la Sf. Vasile cel Mare	84
c) Preocupări pentru educația copiilor la Sfântul Ioan Gură de Aur	90
4. Repere psihopedagogice pentru educația copiilor	94
a) Pedagogia, știința educației	96
b) Rolul educației în dezvoltarea personalității	98
– Conceptul de personalitate	99
– Dimensiunea energetico-dinamică a personalității: temperamental	101
– Aspectul instrumental-operațional al personalității: aptitudinile	103
– Caracterul, trăsătura a personalității și ideal al acțiunii pedagogice	105
c) Implicații educaționale pentru formarea caracterului religios-moral al copilului	105
d) Dezvoltarea psihologică a copilului	108
– Perioada primei copilării, de la naștere la 3 ani	111
– Perioada preșcolară, de la 3 la 6 ani	113
– Perioada școlară mică, de la 6 la 10 ani	115
– Vârsta școlară mijlocie, de la 10 la 13 ani	117

Cap. III. Pastorația indirectă a copiilor: responsabili și responsabilizare cu privire la creșterea religioasă a copiilor și integrarea lor în viața liturgică a Bisericii 120

1. Apostolatul familiei creștine	122
a) Pregătirea pentru căsătorie și viața de familie	128
b) Inițierea părinților trupești în pedagogia creștină	133
c) Rolul familiei în educația liturgică a copiilor	141
d) Tehnologia modernă și educația copiilor	147
– Televizorul și mintea copiilor	149
– Computerul afectează dezvoltarea firească a copilului	153
– Jocurile electronice, mai rele decât televizorul și computerul	155
– Un mare pericol pentru copii: internetul	156
2. Inițiere și călăuzire pe calea credinței. Pastorația nașilor	159
a) Nașii în vechime și azi	160

b) Dispoziții canonice cu privire la nașie	163
c) Necesitatea responsabilizării nașilor	167
3. Misionarismul profesorului de religie	170
a) Școala și Religia	172
b) Importanța orei de Religie	175
c) Personalitatea profesorului de religie	179
Cap. IV. Pastorația directă a copiilor: comunicarea preotului cu copiii parohiei	183
1. Împărtășirea copiilor	184
a) Taina Euharistiei, hrană și întărire pentru micii creștini	186
b) Pregătirea copiilor în vederea împărtășirii	189
2. Spovedania copiilor	194
a) Prevederi canonice cu privire la spovedania copiilor	196
b) Necesitatea spovedaniei copiilor	200
c) Prima spovedanie a copilului	206
d) Lucrarea duhovnicească a preotului în Taina Mărturisirii	210
– Mijlocirea prezenței lui Dumnezeu în viața copilului	212
– Cuvinte calde și atitudine prietenoasă	213
– Spovedania individuală, lucrare eficientă în viața copiilor	215
3. Cultul divin public, mijloc de pastorație a copiilor	217
a) Participarea activă a copiilor la serviciul divin al Bisericii	219
– Obișnuirea copilului cu atmosfera de sfințenie și evlavie din biserică	221
– Implicarea copiilor în diverse activități liturgice	224
b) Propuneri “inovatoare”: slujbe pentru copii și tineri	227
– „Liturgia copiilor”	228
– „Slujbe de binecuvântare a copiilor”	229
4. Pastorația copiilor prin activități catehetice	233
a) Preotul-catehet, dascăl al copiilor	234
b) Cateheza parohială, o necesitate pastorală	236
c) Rolul mirenilor în catehizarea copiilor	241
d) Proiecte catehetice destinate copiilor în Patriarhia Română	244

– Proiectul național “Hristos împărtășit copiilor”	246
– Proiectul național “Alege Școala”	249
5. Centrul parohial pentru copii și tineri	253
a) Activități artistice și culturale	255
– Cerc de pictură	255
– Cerc de poezie și literatură	256
– Cerc de meșteșuguri	257
– Cerc de muzică și cântare bisericească	257
b) Proiecte social-filantropice	258
c) Activități de relaxare și divertisment	258
– Activități sportive	259
– Pelerinaje, excursii, drumeții	260
d) Tabere creștine	261
Concluzii	263
Bibliografie generală	273
Curriculum Vitae	298
Declarație de onestitate	307

Cuvinte cheie: Teologie Pastorală, pedagogie creștină, pastorație, copii, familia creștină, viața liturgică a Bisericii, parohie, Biserică, secularism, proiecte catehetice, soluții pastorale actuale.

Introducere

Importanța, actualitatea și motivația alegerii temei. La baza temei cercetării de față a stat un gând evanghelic referitor la atenția acordată de către Mântuitorul Hristos Sfântului Apostol Petru, îndată după Învierea Sa din morți. Întreita întrebare: „Simone, fiul lui Iona, Mă iubești?” (Ioan 21, 15) se explică nu numai prin dorința de iertare și reșezare a Sfântului Apostol Petru în rândul celorlalți apostoli, ci și prin voința Sa ca Sfântul Apostol Petru, apostolii și urmașii lor, episcopii și preotii, să se îngrijească în permanență de mântuirea sufletească a tuturor celor ce vor crede în El prin cuvântul lor, oferindu-le hrana duhovnicească de care au nevoie, întrucât Domnul Hristos, după răspunsul afirmativ, îi spune lui Petru: „Paște oile Mele!” (Ioan 21, 17).

Proiectul doctoral pe care îl propunem, cu titlul *Pastorația copiilor și integrarea lor în viața liturgică a Bisericii*, reprezintă o preocupare nu doar teologică, ci și socială, psihologică, medicală și filosofică. Astfel, preotul este chemat să fie: părinte (pentru fiii duhovnicești și aici includem și pe fiii fiilor), psiholog (pentru cei care vin la el ca la psiholog și povestesc diverse întâmplări, rolul său fiind de a redirecționa spre adevărata rană – păcatul – , pentru a mișca în penitent pocăința, iar rănilor din crizele familiei nu sunt de ignorat), medic (de a pansa rănilor fiului duhovnicesc și a prescrie tratamentul cel mai potrivit) și filosof (în sensul de a stăpâni arta cuvintelor, așa cum a făcut-o Sf. Ap. Pavel în Areopag, ca să-l poată câștiga pe omul lumii de azi, de a se face tuturor toate, după îndemnul paulin, mai ales astăzi când lumea „nouă” a „omului nou” este conectată și cuprinsă de o „sete nebună” de a se lăsa sedusă de mirajul lumii virtuale).

Lucrurile capătă o nuanță mai delicată și mai fină, din punct de vedere pastoral, când discutăm despre pastorația copiilor. Astfel, atât în calitate de cercetător-doctorand, cât și de părinte sau păstor sufletească al familiilor încredințate la hirotonie, simțim pe umerii noștri responsabilitatea de a atrage atenția, „iară și iară”- după o frumoasă și adâncă expresie liturgică, asupra consecințelor negative ale gadget-urilor (tableta, smartphone, calculator, televizor etc) asupra copiilor, ce se răsfrâng în modul de gândire și acțiune. Mai multe cercetări, în acest sens, au semnalat următoarele probleme: incapacitatea copiilor de a învăța; dificultăți de ordin general

în ceea ce privește ascultarea, memoria, cititul, coordonarea ochilor și a mâinilor, rapida înțelegere a unor situații, comunicarea, concentrarea și atenția; incapacitatea de a face conexiuni între informații și de a trage concluzii; copiii nu reușesc să-și însușească un vocabular, nu pătrund înțelesul cuvintelor și nu știu să le așeze în fraze gramaticale corecte, iar când este vorba de citit, ei se plictisesc repede în fața cărții, deoarece lipsesc imaginile cu care s-au obișnuit de la televizor, etc.

Ca slujitor al Bisericii, fiind înconjurat de copiii parohiei și înțelegând importanța acordării atenției micilor enoriași, am socotit de bine să aprofundez tema pastorației copiilor, atât din punct de vedere teoretic, cât și practic. Ne-am simțit datori să ne ocupăm de creșterea copiilor parohiei în credința Bisericii noastre, organizând activități catehetice și implicând în acest demers credincioși abilitați atât de pregătirea lor pedagogică, cât și de dragostea lor față de copii. Nevoia mea de a colabora cu persoane abilitate corespunde realității vieții comunitare a Bisericii, în care credincioșii trebuie să-și găsească un sens al existenței în cadrul comunității parohiale. Aici se împărtășește aceeași credință, aceleași rugăciuni, aceeași misiune, aceeași purtare de grijă pentru binele duhovnicesc comun.

Stadiul cercetării. În redactarea prezentei teze am utilizat, pe lângă lucrările generale, lucrări sau studii ale specialiștilor în domeniul pastorației copiilor și a pedagogiei creștine, care au fost preocupați de expunerea și prezentarea temelor ce făceau trimitere directă la cercetarea noastră.

Dintre sursele bibliografice, diverse și bogate, ce cuprind principii de pedagogie creștină și care au constituit punctul de plecare în proiectul doctoral de față putem distinge: Sophie Koulomzin, „Biserica și copiii noștri”, (Trad. rom. Doina Rogoti, Ed. Sophia, București, 2010); Maica Magdalena, „Sfaturi pentru o educație ortodoxă a copiilor de azi” (ed. îngrijită de Diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2000) și „Cum să comunicăm copiilor credința ortodoxă. Convorbiri, reflecții și alte sfaturi” (Trad. rom. Cristian Pop și Diac. I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2002); Vasilios Gh. Skiadas, „Educarea, învățarea, recreerea copilului din punct de vedere pedagogic-creștin” (Trad. rom. Pr. Dr. Staicu Ciprian-Ioan, Ed. Egumenița, Galați, 2014); Elizabeth White, „Tărâmul Minunilor. Cum sădăm virtuțile creștine ortodoxe în sufletele copiilor noștri” (Trad. rom. Luminița-Irina Niculescu, Ed. Sophia, București, 2007) și „Pași pe calea sfințeniei. Cum să creștem copii iubitori de Dumnezeu” (Trad. rom. Doina Rogoti, Ed. Sophia, București, 2015); Ioannis V. Kogoulis, „Îmbisericirea elevilor – pentru o educație religioasă

liturgică” (Trad. rom. PS Dr. Mihail Filimon, Ed. Deisis, Sibiu, 2012); David R. Smith, „Ajutor! Mă plictisesc în Biserică. Cum să participăm cu toată ființa noastră la Sfânta Liturghie” (Trad. rom. Dragoș Dâscă, Ed. Doxologia, Iași, 2015); „Mama ortodoxă. Dezvoltarea fizică și duhovnicească a copilului de la naștere la adolescență” (antologie realizată de Vladimir Zobren, Trad. rom. Mariana Cașu, Ed. De Suflet, București, 2017); Simeon Kraiopoulos, „Părinți și copii. Despre educația copiilor. Abordare teologică, duhovnicească și psihologică” (Trad. rom. Pr. Prof. Dr. Constantin Coman și Garoafa Coman, Ed. Bizantină, București, 2005 și 2011, pentru al doilea volum); pr. Nicolae Nicău „În mijlocul tinerilor. Repere pentru îndrumarea grupurilor de tineret în Biserică” (Ed. Agaton, Făgăraș, 2015).

De asemenea, din domeniul Teologiei Pastorale mi-au fost de folos câteva lucrări ai căror autori au abordat tema pastorației copiilor tangențial, în câteva pagini care alcătuiesc părți din capitole sau chiar subcapitole ce lămuresc ideile promovate în capitol. Astfel, cărțile: John Chryssavgis, „Reîntregirea sufletului. Arta îndrumării duhovnicești” (Trad. rom. Luminița-Irina Niculescu, Ed. Sophia, Ed. Cartea Ortodoxă, București, 2006); Arhiepiscopul Hrisostom de Etna, „Elemente de psihologie pastorală ortodoxă” (Trad. rom. Daniela Constantin, Ed. Biserica Ortodoxă, Galați, 2003); Protoiereu Vladimir Vorobiev, „Duhovnicul și ucenicul. Veșnicia, bolile sufletești și problemele creștinilor de astăzi” (Trad. rom. Gheorghită Ciocoi, Ed. Cartea Ortodoxă, București, 2009) ne-au fost de mare ajutor în condițiile în care lucrări dedicate în exclusivitate temei noastre de cercetare sunt foarte puține limitându-se doar la prezentarea elementelor de pastorație ori referiri la viața liturgică a copiilor, fără a atinge, însă, întreaga problematică dezvoltată aici. La acestea se adaugă și lucrarea „Tinerii și Biserica în zilele noastre” elaborată de un grup inimos de persoane implicat în activitățile Centrului de Consiliere și Formare „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din cadrul Arhiepiscopiei Craiovei ce constituie și un auxiliar al preotului în parohie.

Din literatura străină, pe tema pedagogiei creștine și a pastorației copiilor am consultat următoarele cărți: PhD Philip Mamalakis, „Parenting Toward the Kingdom: Orthodox Christian Principles of Child-Rearing”, Ancient Faith Publishing, Chesterton, Indiana, 2016; Sister Magdalen, Alexander Schmemmann, „Children in the Church Today: An Orthodox Perspective”, St Vladimirs Seminary Pr, 1997; Saint John Chrysostom, „On Marriage and Family Life”, St Vladimirs Seminary Pr, Reprint edition, 1986; Ann Marie Gidus-Mecera (Author), Fr. Theodore Bobosh (Editor), Victoria Rentel Leath and Rita Fortier (Illustrator), „A Way of Life Introducing

Your Child to the Orthodox Faith”, Orthodox Christian Publications Center, 1991; Robert Krantz, „Guide to the Divine Liturgy”, Ellinas Multimedia, 2011.

Întrebările / obiectivele de cercetare. În continuare vom reda câteva din obiectivele de cercetare pe care am încercat să le urmărim conștienți de faptul că ele pot fi reactualizate continuu, fiind supuse timpului și noilor descoperiri livrești:

- să identificăm cele mai bune metode de pastorație a copiilor în vederea creșterii lor duhovnicești în mediul sănătos al Bisericii;
- să dovedim că există posibilitatea familiarizării copiilor cu slujbele Bisericii, încât ele să nu mai fie percepute ca fiind plictisitoare, ci ca evenimente duhovnicești așteptate și dorite, dar fără a atinge integritatea lor liturgică;
- să confirmăm contribuția Bisericii la formarea duhovnicească a copilului.

Baza oricărei cercetări o constituie ipoteza, înțeleasă ca predicție, enunț plauzibil, credibil, testabil și care avansează un răspuns potrivit la problema investigată. Așa se face că au luat naștere un set de ipoteze ca elemente de reper în realizarea investigației:

- dezinteresul familiei pentru formarea religioasă a copiilor și exemplul personal de nep practicare a credinței conduc la un comportament indiferent al copiilor față de slujbele Bisericii și la devalorizarea credinței;
- copiii își vor împrăria valorile credinței mai ușor dacă educația religioasă de acasă și de la școală este continuată și susținută de Biserică prin intermediul activităților parohiale cu copiii;
- antrenarea copiilor în acțiuni creative, educative și filantropice și asumarea unor responsabilități în cadrul comunității parohiale contribuie semnificativ la conturarea unui comportament religios de lungă durată în toate sferile de activitate și prezență a copiilor, aceștia devenind nu numai cetățeni buni ai patriei, ci și cetățeni ai Cerului;
- prin iubire și bunătate, prin convingere și liberă alegere copilul devine mai receptiv și interesat pentru credință și practicarea virtuților;

Specificarea metodei / metodelor și a strategiei de cercetare. Cu privire la metodele și strategia de cercetare folosite putem spune că analiza a fost una interdisciplinară, motiv pentru care am utilizat mai multe metode de cercetare. Amintim aici câteva dintre ele: metoda istorică, metoda comparativă, analitică și sintetică.

Metoda istorică ne-a ajutat să identificăm cele mai bune metode de pastorație a copiilor în

vederea creșterii lor duhovnicești în mediul sănătos al Bisericii, iar metoda analitică ne va ajuta să răspundem provocărilor pastorale și de pedagogie creștină. Metoda comparativă a contribuit și ea la o mai bună înțelegere a ceea ce definește educația religioasă de acasă și de la școală, educație ce este continuată și susținută de Biserică prin intermediul activităților parohiale cu copiii.

Metoda sintetică a fost utilizată atunci când am încercat să formulăm câteva răspunsuri la provocările amintite și să dovedim, pe de o parte, că există posibilitatea familiarizării copiilor cu slujbele Bisericii, încât ele să nu mai fie percepute ca fiind plictisitoare, ci ca evenimente duhovnicești așteptate și dorite, dar fără a atinge integritatea lor liturgică dar și să confirmăm, pe de altă parte, contribuția Bisericii la formarea duhovnicească a copilului.

Structura lucrării. Lucrarea de față este structurată în patru capitole cu subcapitole care dezvoltă ideile prezentate în capitole, iar unele subcapitole se ramifică, la rândul lor în alte puncte lămuritoare a celor afirmate anterior de așa manieră încât structura să fie una unitară.

Primul capitol, intitulat ***Preocupări de Teologie Pastorală Românească***, are rol introductiv și prezintă stadiul cercetărilor în domeniul pastorației copiilor precum și preocupări din domeniul pastoral ale preoților și ierarhilor români, din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Este structurat în trei subcapitole și prezintă preocupări pentru pastorația și pentru creșterea duhovnicească a copiilor, făcând trimiteri la scrierile unor autori români precum: Arhimandritul Melchisedec Ștefănescu, Mitropolitul Andrei Șaguna, Mitropolitul Primat Atanasie, Prof. Ioan Gotcu, Părintele Arhimandrit Iuliu Scriban, Părintele Profesor Petre Vintilescu ș.a.

Al doilea capitol, ***Repere biblice, dogmatice, patristice și psihopedagogice pentru pastorația copiilor***, dezvoltat în patru subcapitole destul de mari ca întindere, fundamentează purtarea de grijă a Bisericii față de copii pe Sfânta Scriptură, pe Sfânta Tradiție și pe cercetările științifice în materie de pedagogie și psihologie a copilului. Mai întâi am căutat locurile din Sfânta Scriptură unde se vorbește despre copii și unde se fac referiri la modul cum sunt tratați aceștia de către adulți.

Paginile următoare sunt dedicate discuțiilor și, respectiv, demersurilor pentru o teologie a educației, ce pornesc întodeauna de la premise antropologice, de la adevăruri de credință ce privesc originea și destinul omului, structura dihotomică a omului, valoarea și importanța persoanei umane, conștiința și libere, sinergia mântuirii. Această incursiune în spațiul dogmaticii

ortodoxe (al doilea subcapitol al capitolului al II-lea, *Temeiuri dogmatice pentru educația copiilor*, chiar asta analizează) justifică demersurile pentru educația creștină și pentru lucrarea pastorală a preotului în parohie, întrucât cunoaștem omul ca ființă imperfectă, cu posibilitatea atingerii perfecțiunii, cu înclinarea și libertatea de a atinge desăvârșirea sau asemănarea cu Dumnezeu prin educație, efort personal și ajutor dumnezeiesc.

Acesta a fost unul dintre motivele ce ne-au determinat să apelăm la scrierile patristice în care surprindem preocupări ale Sfinților Părinți pentru educația tuturor vârstelor. Fundamentată pe credința și doctrina ortodoxă, pe dragoste și frățietate, educația patristică cuprinde principii și norme pedagogice valabile și astăzi și care au devenit normative pentru întreaga Biserică, întrucât scrierile Sfinților Părinți constituie temelia întregii Teologii Ortodoxe. Repere patristice pentru pastorația copiilor se găsesc în scrierile lui Clement Alexandrinul, ale Sf. Vasile cel Mare și ale Sf. Ioan Gură de Aur. Dintre aceștia, Sf. Ioan Gură de Aur se remarcă drept deschizător de drum în pedagogia creștină, întrucât reflecțiile sale teologice cu privire la educația copiilor sunt valabile până astăzi.

Ultimul subcapitol al capitolului al II-lea, intitulat *Repere psihopedagogice pentru educația copiilor*, își propune o incursiune în spațiul psihopedagogiei cu rolul de a familiariza cititorul cu concepte ca personalitate, temperament, aptitudini și caracter, arătând că există posibilitatea intervenției pedagogice pentru corectarea erorilor, survenite din neatenție sau din nepurtare de grijă. Intervenția pedagogică, prin metode educaționale, este eficientă doar dacă se au în vedere etapele dezvoltării psihologice ale copilului precum și caracteristicile specifice acestora.

Prin toate subcapitolele dezvoltate am căutat, în măsura în care sursele bibliografice și cercetările proprii mi-au permis, să arăt că, potrivit învățaturii creștine, desăvârșirea ființei umane înseamnă valorificarea darurilor personale primite de la Dumnezeu la venirea în lume și mai ales la intrarea în împărăția lui Dumnezeu prin Taina Sfântului Botez. Valorificarea constă în actualizarea puterilor spirituale și morale și în cultivarea lor în chip ordonat, metodic și în deplină armonie între ele.

Mergând pe această linie, am arătat care sunt *Implicațiile educaționale pentru formarea caracterului religios-moral al copilului* (a se vedea mai pe larg în cadrul lucrării, unde sunt prezentate mai extins) și am subliniat interesul pedagogiei creștine pentru formarea caracterului religios-moral, prin antrenarea intelectului ca să perceapă totdeauna adevărul, fără a se lăsa

stăpânit de prejudecăți sau influențat de invariabilele momentului, prin dirijarea afectivității ca să îmbrățișeze sentimente altruiste și prin disciplinarea voinței ca să lucreze permanent pentru a promova tot ce este bun și înalțător în om și pentru om. Desigur că, în cadrul acestor discuții, nu am trecut cu vederea teme legate de ceea ce numim *Dezvoltarea psihologică a copilului* (titlul unuia dintre subcapitole acestui capitol, unde sunt aprofundate trei perioade distincte din viața copilului: *Perioada primei copilării, de la naștere la 3 ani*; *Perioada preșcolară, de la 3 la 6 ani*; *Perioada școlară mică, de la 6 la 10 ani*; *Vârsta școlară mijlocie, de la 10 la 13 ani*). Astfel, pentru împlinirea lucrării de formare a caracterului religios-moral, pedagogia creștină se folosește de rezultatele cercetărilor din domeniul psihologiei religioase. Ea este interesată să cunoască mijloacele pentru realizarea caracterului religios-moral, dar și mai interesată este de cunoașterea subiectului cu care lucrează pentru a-l modela potrivit cu principiile învățaturii creștine.

Capitolul al III-lea, intitulat *Pastorația indirectă a copiilor: responsabili și responsabilizare cu privire la creșterea religioasă a copiilor*, se dezvoltă pe parcursul a trei subcapitole care au rolul de a evidenția că Biserica responsabilizează continuu prin preoția specială cu privire la creșterea religioasă a copiilor, dar, în același timp, antrenează și implică pe toți membrii ei în această lucrare, valorificând preoția universală. Din acest punct de vedere, punem în discuție conceptul pastorației indirecte a copiilor, prin care înțelegem lucrarea Bisericii pentru creșterea copiilor în credință realizată prin intermediul tuturor membrilor ei, dar în mod special prin părinții trupești ai copilului, prin nașii primiți la Botez și prin profesorul de religie din școală.

Departate de a fi epuizate (obiectivele acestui capitol) ne-am propus să pătrundem și mai în adâncul inimii temei de cercetare doctorală, urmărind o idee centrală, aceea că Biserica dorește să vină în sprijinul părinților și a copiilor pentru a le oferi acestora posibilitatea înfruntării ispitelor, prin asumarea conștientă a vieții creștine și prin efortul personal de a se menține pe această linie de viață mântuitoare. Soluțiile pe care le oferă Biserica se pot rezuma la una singură: Iisus Hristos. Biserica îi învață pe părinți și pe copii să trăiască o viață nouă unită cu viața Domnului Hristos. Pentru aceasta, ea îi invită mereu pe părinți și pe copii să realizeze unirea cu Domnul Hristos prin lucrările sacramentale ale Bisericii, care sunt rânduite creștinilor pentru a suplini prezența fizică a Mântuitorului după înălțarea Sa la cer.

Integrați în viața liturgică a Bisericii prin educația religioasă primită în familie, la școală

și la parohie, copiii au posibilitatea experimentării unei relații duhovnicești cu Dumnezeu care să-i țină „în curțile Domnului” și să-i ferească de căderea în ispitele și răul lumii contemporane.

Familia creștină devine baza comunității eclesiale, legătura tainică dintre familie și viața Bisericii fiind reliefată de către Sf. Ap. Pavel în Epistola către Efeseni, când spune despre unirea bărbatului cu femeia într-un trup că este o taină mare „în Hristos și în Biserică” (Efeseni 5, 32).

Un subiect sensibil pentru lumea de astăzi și de care am încercat, pe cât ne-a fost cu putință, să ne apropiem cât mai mult pentru înțelegerea fenomenului în întregul său, a fost *Tehnologia modernă și educația copiilor* printr-o analiză complexă asupra a patru puncte: *Televizorul și mintea copiilor*; *Computerul afectează dezvoltarea firească a copilului*; *Jocurile electronice, mai rele decât televizorul și computerul* și *Un mare pericol pentru copii: internetul*.

Cu toate că se cunosc efectele televizorului asupra creierului, pentru vremurile noastre el a devenit un obiect care nu lipsește aproape din nici o casă, unde aduce în familie distracție, voce bună, alungă plictiseala, oferă diverse informații privitoare la sănătate, starea vremii, dar, în același timp, în casele noastre intră prin canalele de televiziune tot ce este rău și murdar în societatea noastră: crimă, violență, desfrânare, droguri ș.a., după cum subliniază Înaltpreasfințitul Părinte Mitropolit Laurențiu, într-unul din cuvintele sale pastorale. Mai mult decât atât, părinții oboșiți de la servicii sau preocupați cu treburile casnice, interesați de afaceri, de bunăstare și confort preferă să lase ore în șir pe copii în fața televizorului, la desene animate sau la diferite documentare, ignorând influențele negative ale reclamelor, dar și efectele nesănătoase asupra minții copiilor.

Schimbarea comportamentului copiilor, care au devenit dependenți de mijloacele electronice, este o consecință a influențelor negative pe care le au acestea asupra sistemului nervos al copilului. Medicii psihiatri de copii vorbesc, în cazul acesta, de o excitare optică intensă, corelată cu o mare nervozitate, o încordare continuă și cu o întârziere de dezvoltare a emisferei stângi a creierului. Așa se explică faptul de ce copiii dependenți de mijloacele electronice vorbesc mai puțin, scriu și citesc mai puțin, iar atunci când sunt siliți, devin molcomi, neînțelegând ce citesc și nefiind în stare să își transpună gândurile pe hârtie.

Vorbind despre responsabilii formării caracterului creștin al copiilor, ne-am îndreptat atenția de la părinții trupești spre părinții duhovnicești, care au primit această calitate și răspundere duhovnicească din momentul Botezului finilor lor. Aleși din rațiuni afective sau sociale, urmărindu-se mai mult folosul material, în detrimentul celui duhovnicesc, nașii de azi

îndeplinesc un rol formal, fără să știe la ce lucrare se angajează. Considerând lipsă de respect refuzul nășirii, unii acceptă să fie nași chiar dacă nu sunt creștini practicanți și chiar dacă sunt străini de credința Bisericii. Această situație se datorează lipsei de catehizare atât a părinților copilului, cât și a celor ce vor să devină părinți duhovnicești la Cununie și Botez. Din acest punct de vedere, responsabilitatea nașilor și a părinților trupești cu privire la vrednicia și răspunderea duhovnicească, nu doar cu prilejul Botezului, ci și pe mai departe, este absolut necesară.

În fața acestor provocări actuale, a încercării de responsabilizare fie a părinților, fie a nașilor, educația religioasă din școală realizată prin *Misionarismul profesorului de religie* (titlul subcapitolului al III-lea) întregește pe cea primită în familie, de la părinți și bunici și lămurește practicarea credinței în biserică și în societate în așa fel încât copiii devin învățători pentru copiii mai mici și chiar pentru părinții lor, care nu au avut șansa cultivării sufletești prin intermediul orei de religie. Pentru aceștia, cunoștințele religioase nu sunt cu totul noi, pentru că accesul la slujbele bisericii nu a fost obturat, decât în cazul în care familiile din care provin s-au panicat de frica și teroarea instaurate de regimul comunist. Conlucrarea reală și susținută dintre cei trei factori educativi principali: familia, Școala și Biserica, contribuie semnificativ la creșterea duhovnicească a copilului și la perceperea credinței ca bun cu valoare veșnică ce se cultivă în Biserică.

Capitolul al IV-lea, *Pastorația directă a copiilor: comunicarea preotului cu copiii parohiei*, prin subcapitolele sale se vrea a fi un itinerariu despre ce înseamnă, concret, pastorația directă a copiilor și de asemenea, sunt schițate câteva posibile soluții pastoral-misionare pentru eficientizarea mijloacelor pastoral-misionare ale Bisericii Ortodoxe astăzi.

O privire atentă în bisericile noastre parohiale, fie ele de la oraș sau de la sat, la vremea săvârșirii slujbelor bisericesti, dar mai cu seamă a celei mai importante dintre acestea, Sfânta Liturghie, ne pune în situația de a confirma ceea ce Eugen Jurca, unul dintre teologii Bisericii noastre, afirma în urmă cu doar câțiva ani, anume că implicarea copilului în viața liturgică și euharistică la noi este destul de precară, cu excepția eventualelor serbări pascale sau de Crăciun.

Chiar și astăzi, la aproape trei decenii de la încetarea interdicțiilor de practicare a credinței, constatăm aproape aceeași situație ca cea prezentată mai devreme, cu toate că, tot de 28 de ani, copiii noștri au în școli profesori de religie. Cunoștințele religioase dobândite în școală par a fi insuficiente pentru îmbisericirea copiilor.

O parohie vie, activă din punct de vedere duhovnicesc, nu numai administrativ-

godsodăresc, ia în serios această responsabilitate, găsind punți de comunicare cu părinții copiilor din teritoriul parohiei, cu copiii mai mari și cu cei ce au devenit adolescenți, implicându-i în viața parohiei și chemându-i mereu la comunicarea cu Cuvântul lui Dumnezeu de la Sfânta Liturghie.

Unul dintre mijloacele eficiente, sigure și sănătoase de creștere a copiilor rămâne împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului Iisus Hristos, însă modul cum aceștia se raportează la Sfânta Împărtășanie depinde și de noi. Astfel, și astăzi, putem întâlni și chiar am întâlnit atât părinți, cât și dascăli și chiar preoți vorbind copiilor despre Sfânta Împărtășanie cu mare grijă ca nu cumva să determine vreo reacție negativă a acestora față de Sfânta Împărtășanie. Cum imaginația copiilor este destul de bogată, folosirea deasă a acestei expresii ar putea duce la refuzul copiilor de a se împărtăși.

Maica Magdalena de la Essex subliniază că uneori explicațiile noastre îi pot face pe copii să-și imagineze carne și oase, ceea ce înseamnă un mare eșec pastoral. Le este suficient copiilor să audă cuvintele de instituire a Tainei Euharistiei rostite de preot la Sfânta Liturghie ca și cele de la primirea Sfintei Împărtășanii, prilej cu care preotul amintește de „Trupul și Sângele Domnului”. Dar, când vorbim copiilor despre Sfânta Împărtășanie, este mai potrivit și mai folositor acestora să vorbim despre Hristos, Fiul lui Dumnezeu, care atât de mult ne iubește, încât dorește să petreacă mai mult timp împreună cu noi. Toate acestea sunt pe larg discutate într-un subcapitol aparte (*Împărtășirea copiilor ce se ramnifică în: a) Taina Euharistiei, hrană și întărire pentru micii creștini și b) Pregătirea copiilor în vederea împărtășirii*) și dezvoltate în următoarele existând o legătură între ele întregind imaginea despre Împărtășania și spovedania copiilor.

În ceea ce privește spovedania copiilor dorim să facem o scurtă trecere în revistă a unor precizări, iar pentru cei interesați recomandăm subcapitolul *Spovedania copiilor* cu subcapitolele aferente. Astfel, începând cu vârsta de 7 ani copiii au posibilitatea experimentării lucrării sfințitoare din cadrul Sfintei Taine a Spovedaniei, întrucât de la această vârstă ei au capacitatea de a înțelege diferența între o faptă bună și faptă rea, au capacitatea de a simți apăsarea sufletească a păcatului și își pot manifesta dorința de ușurare sufletească prin mărturisirea păcatelor. În legătură cu vârsta potrivită pentru începerea spovedaniei copiilor au existat mai multe și diferite păreri, pe care le-am amintit în cadrul lucrării. În cele din urmă, s-a fixat vârsta de 7 ani, aceasta fiind în conformitate cu observațiile psihologilor și pedagogilor cu privire la apariția conștiinței morale la copii.

Subcapitolul al III-lea al capitolului al IV-lea, intitulat *Cultul divin public, mijloc de pastorație a copiilor*, reprezintă fundalul pe care am trasat cadrul pentru a da răspunsuri întrebărilor create în fața așa numitelor *Propuneri “inovatoare”*: *slujbe pentru copii și tineri* precum „liturghia copiilor”, în sensul cunoscutului „aggiornamento” existent în Biserica Romano-Catolică, care a recurs la o seamă de reforme a vieții bisericești la Conciliul II Vatican (1961-1963). Implicarea copiilor în activități liturgice concrete creează o legătură puternică cu Dumnezeu, pe de o parte și cu lăcașul de cult și comunitatea parohială, pe de altă parte. Atitudinea binevoitoare a preotului duhovnic și a comunității parohiale întărește această legătură astfel încât copiii devin, de acum înainte, o prezență activă, ca parte vie, concretă a Bisericii. Asigurarea participării active a copiilor la cultul divin public elimină nevoia de a scurta slujbele în conformitate cu capacitatea de concentrare a copiilor și nevoia creării unor slujbe destinate lor. Noi credem, și am dorit să arătăm acest lucru și în rândurile lucrării de față, că o incursiune în istoria Liturghiei și un minim efort pentru înțelegerea semnificației mistico-simbolice a Sfintei Liturghii ne duc la convingerea că din Sfânta Liturghie nu se poate elimina nimic. Toate părțile Liturghiei au legătură între ele, toate momentele Liturghiei sunt legate de viața și activitatea Mântuitorului, astfel încât orice ai elimina din Sfânta Liturghie, ar însemna să-L elimini pe Hristos.

Un alt mijloc de pastorație a copiilor îl constituie activitățile catehetice. Prin acestea preotul se străduiește să-i ajute pe copii să simtă și să se bucure de frumusețea vieții celei noi în Hristos începută încă de la Taina Sfântului Botez. Conținutul duhovnicesc al activităților misionar-pastorale, întreținut prin orientare hristocentrică, dă valoare acestora și asigură atingerea scopului lor, pentru că „nu există catehizare în Hristos fără viață în Hristos, așa cum am primit-o prin predanie de la sfinții înaintași”, după cum ține să sublinieze unul din teologii Bisericii noastre (Pr. Conf. Dr. Constantin Valer Necula). De-a lungul timpului, cu toate încercările și greutățile sale, Biserica Ortodoxă Română nu a dus lipsă de proiecte catehetice destinate copiilor precum Proiectul național “Hristos împărtășit copiilor” și Proiectul național “Alege Școala”, prin care copiii sunt ajutați să atingă maturitatea duhovnicească, morală și civică.

Ultima parte a capitolului al IV-lea își propune să demonstreze în chip elocvent eficacitatea centrului parohial pentru copii și tineri, un loc și un spațiu ferit de agitația cotidiană, de stresul societății și destinat mai multor tipuri de activități precum: activități artistice și culturale (cerc de pictură, cerc de poezie și literatură, cerc de meșteșuguri, cerc de muzică și cântare bisericească);

activități social-filantropice; activități de relaxare și divertisment (activități sportive, pelerinaje, excursii, drumeții, tabere creștine). Aceasta în condițiile în care cei mai mulți tineri văd în biserica de parohie un loc al oamenilor înaintați în vârstă, unde se citește și se cântă ceva ce ei nu înțeleg. Dar pentru că activitățile parohiei nu se limitează doar la săvârșirea slujbelor, preotul paroh poate să rânduiască, în cadrul Centrului parohial pentru copii și tineri, activități care să-i facă pe tineri să-și schimbe percepția față de Biserică și parohie. Totul depinde de felul cum preotul adresează chemarea copiilor și tinerilor, de felul cum se pregătește pentru întâlnirea / întâlnirile cu ei, de atmosfera creată prin discuții antrenante și la subiect, astfel încât Centrul parohial să devină un mediu care să le ofere cele ce sunt în acord cu așteptările și căutările lor.

Teza de față se încheie cu câteva gânduri conclusive, ce reprezintă răspunsuri la unele întrebări proprii dar și pastorale, atât pentru cei angrenați în tainele pedagogiei creștine și ale pastorației copiilor, cât și pentru cei care își doresc să pornească de la concluziile unei cercetări amănunțite bazată pe o bibliografie adusă la zi și surprinse în partea intitulată *Concluzii*, parte ce conturează etapele enunțate la începutul cercetării doctorale. Prezentăm, în continuare, câteva din concluziile la care am ajuns la sfârșitul primei etape a muncii noastre de cercetare pe tema pastorației copiilor:

- pastorația copiilor și integrarea lor în viața liturgică a Bisericii reprezintă o prioritate misionară a preotului în parohie, întrucât copiii de azi sunt credincioșii de mâine;
- copiii devin preferați ai Bisericii, în sensul că Biserica preia de la Domnul Hristos dragostea pentru copii și o împlinește în grija față de creșterea lor duhovnicească deodată cu vârsta;
- Biserica, prin slujitorii ei, asigură creșterea duhovnicească a copiilor în familie prin părinții creștini. Educația creștină din familie este continuată la școală prin dascălii de religie și actualizată la parohie prin cateheții Bisericii, prin preotul paroh și întreaga comunitate parohială;
- potrivit scrierilor patristice, educația religioasă începe în copilărie, dar nu se oprește aici, ea continuă să se realizeze, într-un alt cadru și cu alte metode, pe tot parcursul vieții, omul având calitatea de a însuși cunoștințe până la adânci bătrâneți, în vederea câștigării desăvârșirii, adică a asemănării omului cu Dumnezeu;
- în formarea personalității copilului, educatorul ține seama de însușirile temperamentale ale fiecărui copil în parte și, folosindu-se de acestea, urmărește educarea aptitudinilor și

caracterului;

- reușita educației religioase a copilului depinde și de cunoașterea structurii sufletești a subiectului de educat. Cu ajutorul datelor oferite de psihologie, în special psihologia copilului, educatorul sau preotul, în cazul nostru, va avea acces mult mai ușor la sufletul copiilor. Astfel, etapele de dezvoltare psihică a copilului indică educatorului metodele și mijloacele pedagogice potrivite pentru educație;
- familia creștină este leagănul credinței și școală a vieții și a formării creștine. Religiozitatea copilului și implicarea lui în viața liturgică a Bisericii sunt consecințe firești ale atitudinii familiei față de religie și față de credință;
- responsabilitatea formării caracterului creștin al copiilor aparține atât părinților trupești, cât și părinților duhovnicești de la Taina Sfântului Botez. Legătura nașului cu fiul său duhovnicesc continuă după Botez atât în ce privește aprofundarea adevărilor de credință, cât și în ce privește purtarea lui și creșterea duhovnicească în sânul comunității creștine, în speță, a Bisericii.
- apostolatul părinților trupești și al celor duhovnicești se întrepătrunde cu cel al profesorului de religie, chemat să facă misiune în rândul copiilor creștini din învățământul de stat. Misionarismul profesorului de religie este investiție pe termen mediu, lung și veșnic;
- legătura preotului cu copilul reflectă dragostea lui Dumnezeu îndreptată spre acesta prin Biserică, pe de o parte, iar legătura copilului cu preotul paroh reflectă disponibilitatea copilului de a se pune la dispoziția lui Dumnezeu prin intermediul Bisericii, pe de altă parte;
- împărtășirea copilului și a însoțitorilor lui reprezintă cea mai frumoasă și trainică lecție de practicare a credinței pe care o putem oferi copilului. Împărtășirea copilului în mod obligatoriu, fără pregătirea necesară, cu porniri superstițioase și fără exemplul propriu al împărtășirii sunt abordări greșite ale părinților prin care nu se realizează nicidecum o educație euharistică a copiilor;
- slujbe speciale pentru copii nu există în Biserica Ortodoxă, afară de ierurgiile legate de Taina Sfântului Botez, deoarece slujbele Bisericii se săvârșesc pentru toți membrii ei, de vreme ce Domnul Hristos S-a jertfit pentru toți oamenii;
- copiii și tinerii se simt mai legați de Biserică prin implicarea lor în activități liturgice

concrete și în diverse proiecte parohiale cu caracter cultural, social sau sportiv;

- apropierea sufletească a preotului față de copii, dragostea și afecțiunea cu care membrii comunității îi întâmpină în biserică, la slujbe, la cercurile de creație sau la catehezele parohiale sunt decisive pentru întărirea legăturii duhovnicești dintre copil și Biserică și recuperatorii, în cazul în care vreun copil a pierdut legătura cu Biserica și cu preotul său.

Una din concluziile generale, având în vedere că tema abordată este deosebit de vastă, este aceea că această analiză nu are un caracter definitiv, ci doar înglobează rezultatele unor cercetări proprii, pe baza unor surse bibliografice, cu aferentele concluzii menite să ilustreze într-un mod elocvent tema pastorației copiilor cu toate provocările vremurilor noastre. Suntem convinși că atenția îndreptată spre aceste „tinere vlăstare” ale Bisericii poate juca un rol important în rezolvarea problemelor complexe ale societății moderne și mai mult poate forma o comunitate creștin-ortodoxă pe „piatra” Hristos.